

**You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Słowo wstępne

Author: Barbara Gutkowska

Citation style: Gutkowska Barbara. (2016). Słowo wstępne. W: B. Gutkowska, A. Nęcka (red.), "Literatura i chaos : szkice o literaturze XX i XXI wieku" (S. 7-9). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Słowo wstępne

Niespokojny początek XX wieku związany jest z rewolucjami 1905 i 1917 roku oraz I wojną światową, ale też z wyraźnym postępem naukowym, który za sprawą między innymi Marii Skłodowskiej-Curie, Alberta Einsteina, Wernera Heisenberga, Zygmunta Freuda, Johna Watsona czy Iwana Pawłowa, kreślił odmienny od dziewiętnastowiecznego – niestabilny obraz świata i człowieka. Rozbicie atomu, teoria względności, zasada niepewności, odkrycie wagi sfery podświadomości – dematerializowały materię, relatywizowały pewniki, otwierały nowe przestrzenie naukowej i artystycznej eksploracji. Poczucie niestabilności egzystencji, chaos rzeczywistości oraz złożoność ludzkiego odbierania świata miały swoje przełożenie w literaturze za sprawą takich arcydzieł, jak między innymi *Ulisses* Jamesa Joyce’a, *W poszukiwaniu straconego czasu* Marcela Prousta czy *Wściekłość i wrzask* Williama Faulknera, które rozbiły formę klasycznej, spójnej prozy.

Można zatem powiedzieć, iż chaos – choć obecny w mówieniu i myśleniu ludzi o świecie od czasów starożytności – stał się istotnym źródłem i składnikiem dwudziestowiecznego, nowoczesnego artysty. Świadczy o tym także fakt, że od końca lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku związki pomiędzy chaosem, teorią chaosu a literaturą są przedmiotem różnorodnych badań podejmowanych przez literaturoznawców, językoznawców i kulturoznawców¹. W tomie *Literatura i chaos. Szkice o literaturze XX i XXI wieku* chaos traktowany jest przede wszystkim jako wielka metafora kulturowa, mająca często przełożenie na poetykę omawianego dzieła literackiego. Zebrane

---

¹ Zob. między innymi K. HAYLES: *Chaos and Order: Complex Dynamics in Literature and Science*. Chicago 1991; E. KIRCHHOFF, C. MATHESON: *Chaos and Literature*. "Philosophy and Literature" 1997, nr 1; K.C. KĘDER: *Przestrzeń literatury. O zastosowaniu teorii chaosu w literaturoznawstwie*. „FA-art” 2000, nr 3–4 oraz „FA-art” 2001, nr 3; *Efekt motyla. Humaniści wobec teorii chaosu*. Red. K. BAKUŁA, D. HECK. Wrocław 2006; *Efekt motyla 2. Humaniści wobec metaforyki teorii chaosu*. Red. K. BAKUŁA, D. HECK. Wrocław 2012.

teksty potwierdzają tezę, że „To, co definiuje myślenie – trzy wielkie metafory myślenia: sztuka, nauka i filozofia – jest właśnie nieustannym sposobem stawiania czoła chaosowi, wyznaczaniem płaszczyzny, naciąganiem jej na chaos”². Dlatego też różnie definiowany – między innymi jako egzystencjalny, konstrukcyjny, epistemologiczny, historyczny, mentalny, biologiczny, popkulturowy, urbanistyczny – i różnie waloryzowany – raz jako życiodajny, aktywizujący podmiotowość, raz jako destrukcyjny i niszczący – chaos stał się kluczowym motywem w opisie sytuacji i kondycji człowieka XX i XXI wieku na podstawie analiz utworów tak odmiennych twórców, jak Bolesław Leśmian, Władysław Broniewski, Ewa Szemberg-Zarembina, Witold Gombrowicz, Leo Lipski, Wiesław Myśliwski, Michał Witkowski, Mariusz Sieniewicz, Jacek Dukaj, Magdalena Tulli, Natasza Goerke, Sławomir Shuty, Joanna Bator, Agnieszka Drotkiewicz, Angelika Kuźniak oraz Terry Pratchett.

Lektura szkiców poświęconych ich twórczości dowodzi, w jak wielu formach problematyka chaosu i porządku stała się problematyką węzłową, i to nie tylko w odniesieniach do głębokich struktur poszczególnych tekstów literackich, ale także wtedy, gdy opisanie chronologicznego chaosu i porządku w kolejnych edycjach wierszy Broniewskiego pozwoliło na odkrycie „necenzuralnego” wizerunku poety.

O ile balans pomiędzy chaosem i logosem, naturą i kulturą, formą i jej brakiem, bytem i nicością, pozwalał jeszcze bohaterom Leśmiana, Gombrowicza czy Lipskiego na stawianie oporu i zachowanie swej podmiotowości, o tyle w większości szkiców poświęconych prozie polskiej XXI wieku chaos – najczęściej pojmowany jako postmodernistyczne pomieszanie porządków społecznych, kulturowych, płciowych i tożsamościowych – prowadzi ich autorów do diagnozy o kryzysie rzeczywistości oraz dezintegracji podmiotu (Sieniewicz, Shuty, Bator, Goerke), która wszak w barokowej prozie Witkowskiego bywa atutem jego bohaterów, a w świecie przedstawionym utworów Dukaja staje się w końcu atrybutem postczłowieka uwolnionego od czasu, przestrzeni i materii.

Dialektyka porządku i chaosu pozwala – jak w twórczości Myśliwskiego – na wydobycie z chaosu różnorodnych zdarzeń porządku

---

² G. DELEUZE, F. GUATTARI: *Co to jest filozofia?* Przeł. P. PIENIAŻEK. Gdańsk 2000, s. 218.

---

ludzkiej egzystencji, albo – jak w prozie Tulli lub reportażu Kuźniak o Papuszy – na wgląd w chaos poszczególnego istnienia, będący śladem chaosu zewnętrznych, historyczno-społecznych uwarunkowań. Przynosi także w końcu – jak w prozie Pratchetta – mityczny porządek chaosu obrazujący cywilizacyjny rozwój ludzkości.

Barbara Gutkowska